Оповідання

Дитина голосно плакала. Захлинаючись. Вимогливо. З останніх сил. Здавалось, у густій темряві, розірваній вузькими блискавками світла, що іноді вривалися в щілини наглухо засунутих дверей пульманівського вагона, їй викручували тендітні ручки. Плач вібрував, був наповнений нелюдським болем і, здавалося, розривав на частини чорний густий морок.

— Та заткни ти йому пельку! — заволали з темряви. Дитина заверещала ще голосніше, наче людина, яка мучила малюка, почала поспішливо ламати йому кісточки. А колеса — "так-так-так!", "так-так-так!" — котилися невідь куди, розгойдували простір, замкнутий у стіни з дощок та заліза, натоптаний задушливим, смердючим мороком, спотілими, знесиленими людьми, криком хворої дитини, наляканим, знесиленим бурмотанням його матері:

— Не треба, мій маленький... Заспокойся, джаним...1 Де в тебе болить? їсти хочеш, так? Я зараз... зараз...

---

1 – Джаним – Сердце Моє (кримськотат.)

І над усім цим — істеричне, злобне:

— Та заткни ти йому пельку, тобі кажуть!

Колеса — "так-так-так, так-так-так!" — методично прасують стики рейок, вагон хитається, рипить пересохлими дошками. Знадвору, наче

ключ морзянки, самотньо, безконечно вистукує якась залізяка об залізяку.

Дитина починає кричати без перерви, її крик здіймається все вище і вище. її голос, наче звук репродуктора, яким розмахують у різні боки, то віддаляється, то наближається, певно, мати пішла на останній крок — або люляє, або затискує їй рота.

— Якщо ти його не втихомириш, я відірву твоєму щеняті голову!

Голос просякнутий несамовитим гнівом, відчаєм і погрозою. Та в гуркоті коліс, скрипі дощок, плачі дитини, у перестукуванні залізяк — морзянки, яка волає "SOS!", він жалюгідний, не страшний.

— Та заткни...

— А ти сам заткнись, — радить хтось невпевнено. — Хіба ж не видно, дитина... хвора.

— Іди в сраку!

Наче прокинувшись від цієї сварки, хтось вигукує, другий кашляє, третій лається, четвертий божкається — різні голоси, жіночі, чоловічі, старечі, молоді...

— Ні! — несамовито верещить чоловік. — Я більше не можу! Не можу!

Хтось зіскочив на підлогу, вилаявся, стукнувся об нари, ненадовго затих у вузькому переході, потім застогнав:

— Більше не можу, з глузду з'їду!

Чоловіка не видно. Та за рухом голосу вгадується — він добирається до наглухо зачинених дверей.

— Відчиніть! Відчиніть! — дубасить кулаками у подвійні, оббиті залізними смугами дошки. — Повітря! Відчиніть!

Він гатить чоботами. Йому шалено підігрує відро, качаючись і дзенькаючи на підлозі.

— Здурів хлопець!

— Вгамуйте його!

-Ай справді, дихати нема чим — хай відчинять!

— Аякже, бийся головою в стіну — відчинять! Чорний простір, замнений у дерев'яні стіни, оббитий

залізом, поставлений на колеса, несподівано ожив, забалакав, загомонів багатьма голосами; люди, певно, не спали, лежали, затаївши подих, відчуваючи смерть, що блукала поруч, наче боялись, що вона помилиться адресою і вибере їх...

Крізь щілини вагона зрідка залітали пасамуги світла, креслили на нарах миготливі лінії, зривались і зникали, ледь устигнувши освітити розплющені очі, виснажені обличчя, і наче посилювали гомін, що виривавсь із грузької смердючої темряви...

-Відчиніть, помираємо! Відчиніть, відчиніть... Голос біля дверей завищав і зірвався. Почулося судомне ридання.

— Відчиніть... — тужливо, жалібно застогнав чоловік крізь сльози.

За тим, як голос поплив униз, було зрозуміло, що чоловік спустився на ворухку, хитливу підлогу. У темряві хтось знову заворушився.

— Пусти-но мене, дочко... Дай-но я пройду...

— Ну його к бісу... Бачив би його брат! Лежіть, батьку, на місці... Не звертайте уваги.

— Мені сімдесят років, але такої ганьби я ще не знав. І це — мій син?!

Після короткочасного шарудіння хтось важко спустився вниз, зачалапав до дверей, наштовхуючись на краї нар.

— Встань!

— Батьку! Я більше не можу!.. — і ридання —захлинаючись, дико та немічно.

— Брешеш, гівно, син гівна, можеш!

Звук ляпаса лунає голосніше за постукування коліс, дзенькотіння залізяк, вереск хворої дитини.

— Бий, бий, я вже не можу!

— Можеш! — удари вже не лунають, як постріли, а відлунюють глухо, протяжно, наче падають ківтяхи м'якої глини. — Можеш, кажу тобі! Можеш!

— Батьку! Не бий, не доводь до краю — руку на тебе піднять! Не винен я, що не можу більше терпіть!

У голосі сина — погроза, благання, ридання, яке застрягає в горлі, і ганьба від ударів, що обпалюють щоки.

— Встань і йди на місце. Спи.

— Не можу, батьку! Ніж гострий!

— Можеш. Усі можуть, і ти можеш.

Немовля, наче прислухаючись до того, що відбувається, притихло. Чути лише злякано-благальне бурмотіння матері, яка намагалася нагодувати дитя:

— Ти, мабуть, зголоднів, мій маленький... їж, джаним1, їж...

Навіть колеса стали тихіше, обережніше пробігати через стики: "та-ак, та-ак, так-так-так"...

— Вставай, сину... — голос старого став м'якшим, тихішим. — Іди спати.

Син мовчить. Замовкає надовго батько. Тільки гуркочуть колеса, що біжать по безконечних струнах рейок, та ще інколи заскакує самотній промінчик і затримується на мить, наче засліплений чорнильною тьмою і виглядом закляклих у різних позах людей.

...Чорний простір, замкнений оббитими залізом дерев'яними стінами, після довгого дикого бігу котиться все тихіше, тихіше і зупиняється. І, наче проснувшись від поштовху ешелону, бухкають об двері чоботи.

-Відчиніть! Відчиніть!

Чути боротьбу. Молодий, певно, пересилив — продовжує стукати. Голос став жорстоким від страху, пережитого сорому і болю. Він грюкає кулаками, ногами у грубі дошки дверей:

— Відчи-ніть!

Гупання кованих чобіт. Гавкання сторожових собак. Охриплі, застуджені голоси солдатів, що перегукуються між собою:

— У нас все в порядку! —1 в нас!

Зі скреготом відсовуються двері.

— Що тут таке? — сліпучий промінь світла висвічує сутулу фігуру чоловіка, що вимагав відчинити двері, встромлюється йому в обличчя, спотворене заячою губою і більмом на оці.

Знесилено притулився до нар старий у невисокій каракулевій папасі.

— Ну, що тут робиться? — голосніше запитують внизу. Коло вагону троє. Один світить ліхтарем, обабіч — з

автоматами наготові двоє солдатів.

— Так, я питаю!.. — в голосі з'являється метал.

— Рэбйонок умираит... — каліченою російською мовою пояснює чоловік із заячою губою. — Воздух нэт — дышат нэт.

Він озирається назад. За його повернутою головою ковзнув промінь кишенькового ліхтарика, вихопив із темряви сидячих і лежачих на нарах людей, зупинився на жінці з дитиною на руках. Вона не помічає пучка сліпучого світла, її чорне розпущене волосся спадає на круті оголені

плечі й тугі, молочно-білі груди, які вона, наче заведена, по черзі тицяє в обличчя дитині, що безпомічно закинула голівку. Обличчя жінки, незважаючи на печать відчаю, прекрасне. Деякий час усі мовчать.

— Товаришу капітане... — несміло озивається один із солдатів.

— Що "капітан", що "капітан"?!

Промінь ліхтарика гасне, та за хвилину знову спалахує, обережно облизуючи опуклі плечі жінки із перламутровим відливом. Жінка мерзлякувато здригається, її довгі пальці гарячково бігають, вкутуючи дитину.

— І відра треба вилить... Смердять дуже, — продовжує чоловік із заячою губою. — Уже добу не випускали з вагона.

— Встигнеш вилить, — промінь ліхтарика стрибає до ніг капітана, висвітлює щебінь, що голосно похрускує під ногами. — Скоро вузлова станція.

Двері залишаються відчинені — капітан пішов далі. Солдат, що звертався до нього, поправляє ременя, вдоволено посміхається.

— Дивіться, щоб без булди... — і кидається доганяти командира і свого товариша.

У вагоні майже видно, смуга зоряного неба зазирає до нього. Навіть сморід параш зникає. То тут, то там лунають радісні вигуки...

Старий мовчки зашкутильгав до переходу, поліз до себе. Його погляд, уважний, жадібний, надовго завмер на силуеті жінки з дитиною...

Малюк зовсім затих. Джеваїре міцно притисла до грудей його в'яле тільце, що повільно дерев'яніло, і чим міцніше обнімала, тим чіткіше, здавалось, чула стукіт синового серця. Але це билось її власне серце, переганяючи втомлену кров; у хлопчика воно вже давно зупинилось.

Дивний, погідливий спокій заволодів Джеваїре — після трьох діб безсоння нарешті вона могла відпочити. Уже можна, вже сам Аллах велів: син солодко заснув, певно, почав поправлятись... Як добре розгойдується вагон, наспівуючи свою безконечну колискову: "Можна спати, можна спати, можна спати..." І вона не опирається. Під цю заколисливу мелодію жінка все глибше занурюється в сон і виходить із задушливого вагона, опиняється на яскравій, освітленій сліпучим сонцем дорозі. Вона дуже широка, ця дорога, за возом біжить маленька хмарка куряви, вдалині у мареві здіймаються гори, а ліворуч, наскільки вистачає очей, — степ... І високо в небі повис дзвінкий жайворонок. Пахне весняними польовими квітами, кінським щавлем... Незабаром вони прийдуть, лишилось ще трохи... Треба сподіватися, що все буде добре, все налагодиться, коли виженуть цих тильсизлер1.

---

1 – Тильсизлер — Без'язиких (кримськотат.))

Джеваїре відіслала листа сестрі у Сімферополь. Вона писала, що від чоловіка немає ніяких звісток, що залишатись у селі самій у порожній хаті, з дитиною, їй не під силу, і вона хотіла б, якщо це можливо, переїхати до неї. На деякий час, звісно, якщо це не буде обтяжливо. Вона сама влаштується куди-небудь працювати, а за хлопчиком нагляне небога: адже вони, пам'ятає, вже тоді, ще до війни, коли Джеваїре з чоловіком приїжджали до них, допомагали матері господарювати. Поживуть разом, а там, дивись, і Екрем повернеться, війні ж, здається, скоро кінець... А лишатися вдома Джеваїре не може, особливо зараз,

коли недавно поховали свекра... Куди податися їй, як не до рідної сестри?

Відповіді вона не стала чекати. Підвернулась оказія — одягнула сина тепліше, узяла вузлик харчів, своє бурштинове намисто (весільний подарунок від чоловікової рідні) і те знамените сідло, подивитися на яке приїжджали із найвіддаленіших сіл...

'

Більше ста років минуло, відколи прапрадід Екрема, майстерний коваль, збираючи на службу свого сина, виготовив це сідло; з любов'ю оздобив його узорами із тонких сріблястих лусочок; на одному стремені викарбував: "Від сідла до землі — один крок, та для вершника найчастіше він буває останнім"; на другому: "Не губи стремен, що замінили рідну землю".

Сідло стало притчею во язицех не тільки через свою красу. Воно побувало у великих подіях. У 1812 році прадід Екрема прибув на своєму коні в розпорядження Сімферопольського полку. А згодом полк опинився в Росії — Наполеон ішов на Москву.

У вирішальний момент Бородинської битви козацький корпус Платова і кавалерійський корпус Уварова перейшли річку Колочу і вдарили ворога з тилу. У блискучому маневрі учасниками були Сімферопольський і Перекопський кримськотатарські кавалерійські полки. У цьому бою прадід Екрема був поранений у стегно, та стремен не загубив... Сідло чуло свист шабель і вибухи ядер при взятті фортеці Данциг і в бою під Дрезденом. Кілька коней впало під прадідом Екрема, але із найзапекліших боїв, залишившись пішим, виносив він сідло, тижнями сотні верст ніс його на собі, доки не добував нового коня. Сідло служило славному улану оберегом у боях і дзеркалом, у якому він бачив обличчя рідних, що чекають на його повернення. І навіть Париж, вулицями і майданами якого прогарцював служака, зсунувши набік

папаху, не витруїв туги за рідним краєм, доки нарешті у 1814 році полк не повернувся до Криму і не був розпущений по домівках...

З того часу сідло стало сімейною реліквією, знаком гордості, воно пильно оберігалося і передавалось із покоління в покоління. їздив на ньому й Екрем. Виганяв овець і кіз на Бабуган-яйлу, виїжджав на польові роботи, був учасником кінських перегонів, летів, засунувши за пазуху зошити, у сусіднє село — до школи, учитись.

Навчання завело його до міста, відірвало від сідла. Усе рідше випадало сідлати коня — Екрем став учителем. Та дорожчої за це сідло у нього не було речі. Воно було частиною історії їхнього роду: срібло потьмяніло, почорніло від часу, але узори, як і раніше, жили, тішили зір, і досі берегли тепло рук вправного предка; жили і слова, викарбувані на стременах. І Екрем виконував давній заповіт — стремен не губив. І землю свою не забував. А коли настав час, пішов захищати її в танку. Без сідла пішов з дому, але ж у кожного часу своє сідло. Прикро лишень — чи не забув Екрем свою Джеваїре? Писав постійно, у найважчі часи писав, а зараз наче й нема його, наче й не жив на світі...

Як тільки вигнали німців, дехто по десять листів одержав зразу. А Джеваїре — нічого. Навіть "чорного листа", похоронного, і того нема... І рушила Джеваїре з рідного села. День трясло її на підводі односельця, що погодився підвезти до Чатирдагу. Зупинялася на ніч у добрих людей. Потім півдня проголосувала на шосе Алушта —Сімферополь, марно намагаючись зупинити яку-небудь військову машину. Нарешті один водій зглянувся. Порушуючи суворі військові приписи, посадив її між ящиками і накрив брезентом.

— Не дихай і не чхай, тітко, до Сімферополя. А то обом амба.

Добралась. На що Джеваїре сподівалася, коли їхала до сестри, від якої вже більше року жодної звісточки? Вона й сама не знала, на що.

Взяла та й поїхала. Бо не було іншого виходу. А ще, певно, на щастя своє сподівалася.

А воно, щастя, уже давно перестало їй посміхатися. На тому самому місці, де колись стояв будинок сестри, зяяла величезна вирва від фугасного вибуху.

Чи жива сестра, Джеваїре не могла дізнатись, у місті сусід сусіда не знає. У неї навіть не вистачило сили оплакати долю сестри та її дітей. Треба було подумати, куди подітися з дитиною без грошей...

Провівши ніч у зруйнованому міському саду на лаві, вона вранці знайшла товчок: попереду була довга і важка дорога, без харчів вирушати не можна було. Сама б вона ще могла якось перебитись, потерпіти, а дитині без молока чи розжованого м'якуша в ганчірці не обійтись...

Люди проходили повз неї, навіть не глянувши на бурштинове намисто, що жалюгідно звисало з її тонкої долоні... Згораючи від сорому, Джеваїре улесливо вигукувала:

— Кому намисто? Візьміть намисто! Візьміть намисто, зовсім недорого!

Людям було не до прикрас, хай навіть зовсім недорогих...

Джеваїре довго стояла в голодному кишлі людей, що м'яло її, душило і кудись відносило на своїй дикій, страшній, крикливій хвилі. І тут хтось ухопив її за лікоть:

— Покажи-но, сестрице, свої скельця...

Біля неї зупинилася циганка, чорна, з величезними сухими очима молодиця. Джеваїре, начувшись сільських оповідок про міських циган,

здатних заворожити людину й обібрати до нитки, мимоволі притисла до грудей своє багатство.

— Не бійся, дурненька. Ходімо. Ану, гей ви, пропустіть! Ти, геть із дороги!

Вона спритно пробиралася крізь натовп, виводячи Джеваїре на вулицю.

— їсти хочеш? — запитала циганка, і Джеваїре здивувалася несподіваній зміні її голосу. З нього наче спала напруга. Недавно скрипучий, сварливий, він раптом став утомленим до нестями і лагідним, наче голос турботливої матері. — Ходімо, сестрице, я тут дещо роздобула. А це намистечко сховай, за нього і лайна торішнього не дадуть.

Хвацько сплюнула і майнула подолом із безконечних складок.

Циганка жила у великому двоповерховому задрипаному будинку. У коридорі бігали діти, гриміли примуси, лаялися господині, тхнуло помиями. Джеваїре аж зупинилася.

— Тут усякий люд зібрався. Не з доброго дива, звісно. Та й обізлені, сама знаєш, десятки років зад до заду… А після села сморід міський чується гостріше, — заспокійливо сказала циганка. — А барак — це майже як звіринець… За війну ми до всього звикли, дихаєш, світ божий бачиш — то й добре. — Кинула сідло на підлогу, яке сама несла, витерла рукавом піт із лоба. — Гей, лейтенанте, красунчику, зачекай, місяцю чорноокий, поможи на другий поверх цю скриню із золотом занести! Бачиш, красуне, у нас тут і наречені із скрипучими ременями водяться. Поживеш трохи, то, може, генерала чи лейтенантика, денщика чи солдатика приголубиш!

Лейтенант зупинився і з посмішкою дивився на циганку, що тріскотіла, наче сорока.

— Такій язикатій та не допомогти? — він підхопив сідло і легко пішов уперед.

Джеваїре почервоніла, ненароком оступилась і ледь не впала на сходах.

— Тримайся, сестрице, не падай, ноги поламаєш. Якби в мене були такі ноги, я б їх удома тримала!

— Дивна у тебе скриня, — добродушно зауважив лейтенант, перекладаючи з руки в руку загорнуте у картату хустку сідло. — Що це?

— Сідло, — прошепотіла Джеваїре.

Уперше, відколи знала про це сідло, вперше — тут і в цих руках — воно здалося їй недоречним і непотрібним предметом.

— Сідло? — здивовано перепитав лейтенант й украйока глянув на розчервоніле розгублене обличчя Джеваїре.

Вона кивнула, не піднімаючи очі.

— Чи не осідлать когось ти сюди приїхала, моя мила? —реготнула циганка. — А взагалі-то, було б сідло — а жеребець знайдеться. Лейтенанте, наліво. Стоп. Ось тут я і живу. Чоловіче, відверніс ь, я шукаю ключі...

Вона задерла поділ і довго вовтузилась, розшукуючи у кишенях своїх широких зелених шаровар ключі.

— Ах, ось вони... А я боялась, що кинула їх у прірву. Можеш дивитись... е-е, а що ти тримаєш це барахло в руках, кинь на підлогу! Дякую, чорноокий, дай тобі Боже багато років життя, багато орденів, медалей і одну добру наречену... Може, зайдеш, кавою почастую. Ні? Ну, як хочеш, кава, сам знаєш, чорна, пахуча, із справжнього вівса... — і додала міцне сороміцьке слово.

— Дякую, піду вже... — зніяковів лейтенант. — Не до кави зараз...

Поправив ременя, спохмурнів, намагаючись зігнати з лиця рум'янець. Він зробив кілька кроків, поскрипуючи новою портупеєю, зупинився — якась гризота не давала йому піти.

— Ви що, у гості приїхали? — запитав і подивився кудись повз Джеваїре, що поправляла на малюкові льолю.

— Так, — тихо кивнула, розуміючи всю безглуздість свого становища.

Не розповідати ж кожному про свою біду...

Лейтенант щось хотів ще сказати, та постояв хвилину, махнув рукою і швидко пішов геть, голосно грюкаючи підкованими чобітьми об вичовгану дерев'яну підлогу.

— Заходь, люба, будь як удома... — широко розчахнула циганка двері у напівтемну кімнату з обідраними шпалерами. — А від жеребців тримайся подалі, бо вони не подивляться, що в тебе на руках уже одне є, — ще одне зроблять...

Джеваїре сіла на табуреті, притисла до грудей сина і від переживань останніх днів, принизливої безцеремонності циганки, гірко заридала.

Циганка здивовано відступила, подивилася на неї довгим поглядом. Джеваїре зірвалася, як ошпарена.

— Не чіпай мене! — закричала налякано.

Циганка все зрозуміла. Вона раптом закрутилася, як дзига, і тонко завила, зриваючи з себе драну, всю в латках, червону кофту.

— Подивись, на що перетворили мене ці нелюди! — вона тремтіла перед Джеваїре, показуючи на глибокі сині пасамани на обвислих грудях і червоно-фіолетові рубці на худих кістлявих плечах. — Бачиш, як вони з мене знущалися?! Нас, кримських циган, вони теж вирішили знищити, як євреїв. І чоловіка мого, і дитину мою, ось таку, як у тебе, і батьків, усіх — всю сім'ю видушили! А я — як кицька, я вижила, втекла від смерті і буду жити! Так, я буду жити, жити на зло усім! Живу як можу... та себе не продаю...

Вона подивилась на перелякану і зацьковану Джеваїре.

— Я рада, що зустріла тебе... Я відразу помітила, що тобі довелося не легше, ніж мені... Удвох нам буде не так страшно й погано, гадаю...

Циганка бурмотіла ці слова, з сором'язливою поспішністю натягувала кофту і все не могла потрапити в рукава.

— Досить дурниці верзти! — посміхнулася раптом. — Досить язиком ляпати, поклади дитину в ліжко і давай щось приготуємо — вечерю треба придумати...

Вечеря вийшла добра: шматок домашнього сиру, житній хліб, цибулина, два яблуки і "чорна" кава. Дитина тихо спала в ліжку. Ледь потріскував каганець із надщербленим склом, кидаючи на маленький стіл хистке кружальце червонуватого світла.

У двері несміло постукали.

Циганка здригнулась, тремтливими пальцями підкрутила ґнота.

— Хто там? — хрипло скрикнула.

У двері пошкреблись, та відповіді не було. Подивившись на стиснуту, як пружина, Джеваїре, циганка видушила із себе жалюгідну посмішку.

— Не бійся, це хтось із сусідів, напевно...

Вона підійшла до дверей, постояла, тримаючись за груди, і рушуче повернула ключа.

— Вибачте... — у кімнату боком, наче роблячи щось непристойне, ніяково протиснувся лейтенант, що допоміг їм сьогодні занести сідло.

— Не лякайтесь, я на хвилину. — Він озирнувся і, впевнившись, що в кімнаті більше нікого нема, зачинив двері і притулився до них спиною.

— Вислухайте мене, заради Бога, тільки не кричіть і не ревіть. Я хочу вам сказати... сказати... попередити... Ви — жінки, та ще з дитиною, — пропадете, якщо... Словом, так. Сьогодні вранці вас будуть виселяти.

Сказавши це, лейтенант замовк і подивився на жінок так, наче боявся, що вони зараз втратять свідомість. Але цього не сталося. Циганка стояла, безпорадно опустивши руки, і дивилась на нього тупим відстороненим поглядом. Очі Джеваїре округлилися і застигли. На її обличчі витанцьовували відблиски полум'я від підкрученого каганця.

— Зберіть усе, що є у вас цінного, і провізію. Ну, й речі. Складіть усе. Вранці буде ніколи. Часу на збір буде дуже мало.

— Куди виселяють? — хрипло запитала циганка. — Лише циган?

— Ні. Кримських татар. І циган, звичайно...

— Для чого? Куди? Лейтенант знизав плечима:

— Я нічого не знаю. Знаю тільки — виселяють. Збирайтесь. Без паніки. І нікому жодного слова, дуже прошу вас...

Він повернувся до дверей, узявся за ручку.

— Я мушу йти... — пробурмотів і після паузи додав: — На чергування.

Він мав вийти зі своїми солдатами за межі міста й оточити його. Те, що вони робили, йому, ще молодому чоловіку, воїну, що пережив немало горя на фронтах і випадково потрапив у війська НКВС, здавалось жахливим сном. Воювати проти цивільного населення він ще не звик...

— Прощайте, — лейтенант вийшов і обережно причинив за собою двері.

Перелякані жінки мовчали. Циганка механічно погладжувала лоба, наче прибирала з очей невидиме пасмо волосся. Потім стрепенулась, забігала по кімнаті.

— Що у нас є цінне?.. Давай-но добре пошукаємо, подруго, може, щось і знайдемо, га? Хто його зна?! Цін-нне!

Вона підскочила до вікна, взяла з підвіконня маленьке люстерко і з силою кинула ним об підлогу.

— Це була найцінніша моя річ! Та їжу ще не забути, треба побільше захопити! — циганка обережно згребла зі стола крихти і висипала на

долоню. — Тепер ми не пропадемо, подруго. Можемо навіть до білих ведмедів їхати!..

Вона істерично зареготала і зробила кілька стрімких рухів танцю хайтарма.

Джеваїре набрала кварту води, підійшла до неї.

— Заспокойся, — сказала твердо. — Все у волі Аллаха. Сядь, будь ласка.

— Побіжу, скажу знайомим. Хай збираються. У них —діти. У них — старі. У них — хворі.

— Зачекай, не біжи, — Джеваїре вхопила її за руку. — Не поспішай. На ось, візьми сірники, на вулиці, мабуть, темно, хоч підсвітиш собі. І дивись, у разі чого про лейтенанта —ні слова!

— Хай дорубають моє вим'я, хай відріжуть мої руки —ось їм про лейтенанта, ось! — циганка поплескала себе по заду і вилетіла з кімнати із криком: — Я скоро буду! Лягай спати...

Джеваїре чекала її всю ніч, не склепивши очей. Тисячі думок лізли в голову, осідаючи на серці тяжким камінням. Може, циганка з відчаю наклала на себе руки? Може, вирішила втекти? Або нарвалася, не доведи Аллах, на поганих людей?

Вона не думала, що чекає на них із сином вранці. Що наготувала їй доля, яка з кожною хвилиною підходила все ближче до дверей кімнати, у якій вона сиділа...

Вона не йняла віри, що можуть ось так взяти — і виселити весь народ. Півострів же спорожніє... Ким його заселять? А куди дінуть татар? Вона подумала, що, можливо, треба звільнити місто для якоїсь

військової операції, бо ж війна ще не закінчилась, і деякі райони, мабуть, треба звільнити від населення. Вона майже повірила в це, та все ж дослухалася до нічних звуків, щохвилини чекаючи стуку в двері...

Світало... Циганка не повернулась. Джеваїре раптом згадала, що навіть імені її не знає. Великі холодні сльозини набігли на очі: "Дурна я, дурна..."

До будинку під'їхала машина, кинула у вікно снопи яскравого світла. "Все!" — вирішила Джеваїре. Підійшла до дитини. Доторкнулась губами до лоба: гарячий. Заскімлило в грудях: "Мій хлопчик заслаб!"

Вона почала одягати сина. У коридорі загупали. Постукали.

— Відчинено, заходьте, — сказала приречено. І, не озираючись, взяла дитину на руки, підняла сідло. — Я готова — Вона подивилася до солдата, що зайшов у кімнату. Це був здоровий, із великим, роз'їденим віспою, обличчям чоловік. Голубі його очі дивилися з-під вицвілих рудих брів, а вій не було видно зовсім. — Я готова, — повторила Джеваїре. її обличчя було спокійне, очі дивилися рішуче, без страху, без того принизливого страху перед невідомістю, який би, напевно, спотворив її риси.

Солдат ніяково потоптався на місці, подивився на автомата, зовсім непотрібного зараз, обережно поставив його в куток.

— Дозволите закурити? — незручно кашлянув у кулак.

— Куріть.

Солдат дістав кисета, пошукав очима, куди б це сісти. Опустився на табурета, кивнув Джеваїре:

— Сідайте. Можна не поспішати. Час ще є. На збори дали дві години.

Джеваїре опустила сідло на підлогу і, не випускаючи дитину, сіла в ліжко. Солдат скрутив цигарку, черкнув сірником, жадібно затягнувся і низько опустив стрижену голову. Коридором бігали люди, перегукувались, чулися командні голоси. А вони сиділи мовчки, кожен зайнятий своїми думками.

Дитина прокинулась і тихо жалібно заплакала. Джеваїре погойдала її на руках. Але малюк продовжував плакати.

— Це він не від диму? — глухо запитав солдат.

— Ні, у нього жар. Ви не турбуйтесь.

Солдат зітхнув, пошукав очима, куди покласти недопалка, не знайшов, кинув на підлогу, несамовито придушив чоботом. Поклав руки на коліна — вони здригались і були такими великими й непотрібними! Він забрав їх із колін і не знав, куди діти. І знову поліз за кисетом.

— Все зібрала? — мовив солдат дивно опущеним голосом. Джеваїре кивнула.

— А харчі? — він бачив, що пожитків у неї, крім вузла, немає. І той, певно, що не з харчами — бо не кинула б жінка його на підлогу.

Джеваїре знизала плечима. Солдат встав і мовчки вийшов із кімнати. Через півгодини ввалився він з невеликим запакованим доверху мішком. Витер рукавом з лоба піт, усміхнувся:

— Ось, роздобув трохи провіанту, — і продовжив помітно повеселілим голосом: — Людина і млин — вони свояки. Млин не живе без води, а людина — без хліба.

Він став на коліна, вивалив усе з мішка — чотири буханці хліба і три великі паперові лійки.

— Це що? — взяв вузла солдат. — Штуку твою покладемо на дно мішка, а зверху — їжу, — і здивовано закляк: — Це що за дерев'яка?

— Сідло.

— Сідло? Яке сідло?

— Звичайне.

— Та кинь його під холеру. Краще побільше їжі запхать, а не якесь сідло.

— Ні-ні-ні! — закричала Джеваїре і вирвала сідло із рук солдата. — Я його не кину.

— Та ж місця мало, і ти ще з дитиною — тягнуть же важко буде! І який із нього толк, із цього сідла? їжі побільше візьми!

— Ні, я сідла не кину.

— Ну, так тоді хліб не влізе в мішок!

— Хай. А сідло... сідло я не кину.

Солдат більше не сперечався, хоча був дуже здивований. "Хазяйська жіночка, — подумав він. — Тільки для чого тягнути за собою цей мотлох? Він і гроша ламаного не вартий! Словом — бабський розум!.." Однак запхав сідло в мішок, а зверху ще хліб.

— Борошно й крупи доведеться лишити... — пробурмотів, розстроєний цим більше, ніж сама Джеваїре.

А їй здавалось, що все це відбувається десь далеко-далеко і її зовсім не стосується. Наче уві сні, йшла вона до машин, залізла в кузов. їй під ноги кинули мішка. Дитина плакала. Вона все шепотіла:

— Що в тебе болить, джаним? Спи, сонечко моє... спи... Машини під'їхали до вагонів, відчиняли задні борти.

Люди з кузовів пересідали в пульманівські вагони для перевозу худоби, а зараз пристосовані для людей. А вона все шепотіла дитині:

— Не плач, спи...

Потяг рушив. І пішов, пішов, погойдуючись у сутінках. Для Джеваїре лишились на світі лише хвора дитина і хисткі передсвітанкові сутінки...

Ні, хто сказав, що навколо темрява? І що вона їде в якомусь вагоні і що її син захворів? Та ж ні, цей луг вона знає дуже добре: він на Бабуган-яйлі, вони там з Екремом колись пасли кіз. А якось там їх застала весняна злива, вони сховалися під величезним валуном, схожим на голову казкового дева. А в небі гримів грім, палахкотіли молочно-білі блискавки, землю поливав дощ, десь поруч стрибали і гралися мокрі козенята, а кози так смішно мекали: "Ме-е-е! Ме-е-е!" — наче дражнились.

"Дай мені дитину, — говорить Екрем і бере немовля на руки. — Воно спить, і його можна покласти під валуном. Я дуже хочу тебе".

"І я", — каже вона.

Руки Екрема, незвично грубі й жадібні, пробігають по стегнах, животі і грудях. Стає незручно, соромно, а Екрем доторкається до її повік, губ і каже: "Ти спиш, а кажеш, що хочеш мене. У тебе заплющені очі. Ти спиш. Ти не любиш мене!"

"Що ти?.. — відповідає вона і боїться образити Екрема. — Я не сплю. А то бачила б хіба що струмки, що течуть повз нас, чула б, як гримить грім, як жують кози..."

"Мовчи, мовчи! — руки Екрема гладять її тіло, вони стали грубі і тяжкі... Видно, нелегко далася йому війна... —Мовчи... Мовчи! — обличчя Екрема колюче, рот жорсткий, боляче впивається в зуби. Джеваїре задихається. А Екрем все говорить: — Мовчи... Мовчи! Люди почують! Мовчи..."

Які люди? Навколо жодної душі, тільки... А де ж кози? Де злива? Темно. Важко, наче хтось душить...

І раптом Джеваїре чітко чує стукотіння колес, змішане із чиїмсь диханням. Відчуває важке тіло, що придушило її до нар. Дикий жах охопив її. Вона б'ється, намагається скинути це чуже, бридке тіло, хоче закричати — їй тримають рота. Вона б'ється, кусається... Втрачає сили, кричить, кличе на допомогу. Поруч лунають сонні голоси. Вона б'є когось руками, дряпається, потім дубасить чиїмсь важким черевиком. Хтось запалює сірника, хапає її кривдника. Клубок тіл валиться з нар на підлогу. І там, на підлозі, у вузькому переході, триває боротьба...

— Мій си-и-и-н!.. — кричить Джеваїре. Але сина їй не віддають.

Вона втрачає свідомість. Над нею схилилося кілька жінок. Ешелон зупиняється.

— Не-е вихо-оди-ить! — лунає трубний голос. Тривожні свистки. Ляскання буферів.

Вагон мовчить. Раптом звучить шалений сміх.

— Виходьте, чого дивитесь? Виходьте, виносьте параші! Розстрілювать нас не стали, пожаліли... Аджи-

Мушкайські катакомби не для нас — їх німці заповнили! Ні-і, наші милосердніші! Повозять у цих душогубках, повозять і викинуть готові трупи! Давайте, виливайте параші! Гей ти, що битися вмієш, виходь, герою, з відрами на перон! Але ні, не треба, все одно скоро сраки всім павутиною затягне, і відра будуть порожні...

Вагон мовчить. Лише десь угорі, на нарах, тіпається у сльозах Джеваїре. І далеко в темряві бігають люди. А цей усе сипле, сипле прокляттями, лайкою...

Лунає свисток, оголошується відправлення. Паровоз гуде, шарпається ешелон.

Раптом старечий голос, наче зовсім недавно:

— Пусти мене, дочко... Дай пройду.

— Батьку, не треба! Він збожеволів...

— Ні, пусти. Хотів заховатись, щоб люди не бачили обличчя того, хто вигодував таку гадину. А тепер хай мене бачать, мені сімдесят років... хай бачать... зрікаюсь.

Старий, важко сапаючи, спускається вниз.

— Встань.

У відповідь — незрозуміле бурчання.

— Йди звідси.

— Батьку!

— Я кому сказав! Йди звідси!

— Ти ж знаєш!.. Куди я піду? — молодий голос переповнений жахом.

— Геть!

— Не чіпай мене! У мене сили на тебе вистачить, батьку. Краще не чіпай. Іди від гріха подалі.

— Сила дурна у тебе є. Ти це показав. Та на тебе теж сила знайдеться. Нема в мене сина. Іди. Я тебе проклинаю. Амінь.

— Але ж вони подумають, що я втікати зібрався, —пристрелять.

— Хай краще так. Йди.

— Не піду. Не піду-у-у!

— Я відповідаю за тебе перед людьми. І я мушу це зробить. Ти підеш. Все одно ти з нами не будеш. Не підеш — викинемо. Краще йди сам.

Ешелон рушив, ще раз загримів буферами і повільно пішов повз мовчазну станцію.

— Йди, ну! —Ні, ні-і-і!..

— Я чекаю.

Темне важке тіло з'являється біля дверей, кидається назад.

— Вони вб'ють мене!

— Йди звідси, — голос старого безпристрасний і невблаганний. — Іди.

Тіло падає на підлогу.

— Прости мені, батьку!.. Простіть, люди! Вагон мовчить.

— Йди, сину. Народу в чорні дні падлюки не треба. Ти зробив тяжкий гріх, який не прощають. Ти став на один рівень із нашими катами. Навіть гірший за них! Он офіцер конвою навіть... нас пожалів, двері залишив відчинені... А ти?! Йди.

Ридання заглушують слова старого, темне тіло повзе до дверей, повільно з дрожем встає.

— Йди.

Ешелон повзе все ще повільно, вгору; тіло якусь мить бовваніє в дверях і... зникає. Тут же несамовито спалахують у тамбурах вагонів ліхтарі, в туге повітря задоволено б'ють кулеметні черги. І зривається довгий крик:

— А-а-а-а!

Потім настає тиша. Паровоз дає ще один довгий гудок, наче заявляє, що поспішає, спізнюється і набирає хід...

У відчинені двері вагона вривається вітер, зазирає шматок чорного низького неба.

Ешелон летить з усіх сил. Один із тисячі чорних ешелонів, що розтягнулись у ті весняні дні на залізницях країни.

Переклад Володимира Даниленка